

4. Голобородько В. Летюче віконце: Вибрані поезії. – К.: Український письменник, 2005. – 452 с.
5. Желєзняк О.О. Мовна репрезентація архетипу ЗЕМЛЯ у поетичній творчості Марії Матіос. – Теоретична і дидактична філологія: Збірник наукових праць / Спецвипуск 1. – К.: Міленіум, 2008. – С. 189 – 198.
6. Калитко К. Сьогоднішнє завтрашнє: Поезії. – К.: Нац. спілка письмен. України: Гранослов, 2001. – 81 с.
7. Кульчицький О. Світовідчуження українця // Українська душа / Під ред. Храмової В. та Плачинди В. – К.: Фенікс, 1992. – С. 48 – 65.
8. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафори, котрими ми живем // Теорія метафори. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387 – 416.
9. Майданська С. Зійшло мені сонце печалі: Поезії. – К.: Факт, 2007. – 284 с.
10. Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 308 с.
11. Мідянка П. Ярмінок: Збірка поезій. Сер. «Зона Овідія». – К.: Факт, 2008. – 128 с.
12. Ніконова В.Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра: Монографія. – Д.: Вид-во ДУЕП, 2007. – 364 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Словник української мови: В 11 т. – Т3. – К.: Наукова думка, 1972 – 744 с.
16. Топоров В. Н. К реконструкции балто-славянского мифологического образа Земли-Матери *Zemija & *Mātē (*Mati) // Балто-славянские исследования 1998-1999. XIV. Сборник научных трудов. – М.: Индрик, 2000. – С. 239 – 389.
17. Уфимцева А.А. Роль лексики в сознании человеческом и формировании языковой картины мира. Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988, с.108 – 116.
18. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
19. Цвіт Антонія Грїховна таїна: Філософсько-еротичні поезії. – К.: Хрещатик, 1998. – 334 с.
20. Юнг К. Г. Психологические типы. – М.: «Университетская книга», ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1998. – 720 с.
21. Юнг К. Г. Структура психики и архетипы. – М.: Академический проект, 2007. – 303с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Желєзняк – пошукач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвоконцептологія.

КАРТИНА СВІТУ, ОБРАЗ СВІТУ І МОДЕЛЬ СВІТУ У ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

Наталія ЖУКОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті розглянуті теоретичні питання, пов'язані з картиною світу. Основна увага приділена сутнісним характеристикам феномена і тлумаченням поняття "картина світу".

The article deals with some theoretical issues concerning the world view. Special attention is given to the inherent characteristics of the phenomenon and the definitions of the notion "world view".

Аналізу специфіки мовного відображення світу приділена велика увага. Чільне місце посідають дослідження закономірностей осмислення людиною дійсності та принципів репрезентації отриманого досвіду засобами мови (М.М. Болдирев, С.А. Жаботинська, О.С. Кубрякова та ін.), особливостей функціонування вербалізованих концептів (С.Г. Воркачов, В.І. Іващенко, М.О. Красавський, Т.В. Луньова, М.В. Піменова, Ю.С. Степанов та ін.).

Однак, навіть за наявності великої кількості фундаментальних досліджень, присвячених вивченню картини світу (далі – КС) [11; 12; 21 та ін.], однією із важливих проблем залишається відсутність загальноприйнятого тлумачення поняття “картина світу”, яке часто використовується синонімічно із суміжними, але не тотожними поняттями [13; 13; 28; 3; 6: 117 та ін.]. Проте, існують підходи, які ґрунтуються на відокремленні КС від суміжних феноменів [9: 25; 25: 66 та ін.], що зумовило *актуальність* даної розвідки.

Мета цієї роботи полягає у встановленні кореляції між КС, образом світу (далі – ОС), моделлю світу (далі – МС). *Об’єктом дослідження* є сутнісні характеристики КС, ОС і МС.

Найчастіше у ході наукових пошуків оперують термінами “картина світу”, “образ світу”, “модель світу”. Слід відзначити, що КС, ОС і МС мають низку спільних рис, однак, наявні відмінності не дозволяють ототожнювати їх повністю.

У філософії КС визначається як одна з форм світоглядного подання об’єктивної реальності в суспільній свідомості, тому тлумачиться через образ освоєної в практиці дійсності, що становить вихідну умову людського буття, створюється в процесі практичної діяльності людей [30: 271]. Таким чином, підкреслюється свідоме освоєння світу, що згодом використовується у якості “взірця” для членів соціуму. КС і МС ототожнюють (див. [26: 152-153]), виходячи із того, що КС відображає в узагальненому та ідеалізованому вигляді об’єктивно існуючі структурні відносини реальної дійсності (світу) за умови повного

абстрагування від їх чуттєво-предметного змісту. В онтологічному плані КС виступає у якості глобальної структурної МС.

Поняття “картина світу” і “образ світу” синонімічно використовуються у психології пізнавальних процесів поряд із близькими до них поняттями – “когнітивна карта”, “модель універсуму”, “уявлення про себе і свій Всесвіт”, “схема реальності”. ОС і МС ототожнюють [3: 116], трактуючи ОС як цілісну МС, що включає в себе уявлення про природу і суспільство. Розмежування ж ОС, КС і МС ґрунтується на тому, що свідомі дії індивіда орієнтує не ОС, який існує і функціонує у вигляді “безперервної генерації гіпотез-моделей світу”, а модифікована цим образом КС [27: 21-23]. Дослідники акцентують увагу на багатомірності образу реальності у свідомості індивіда, на тому, як саме будується і функціонує ОС, опосередковуючи діяльність людини в об’єктивному реальному світі [16: 13; 27: 23]. З точки зору психологів, ОС представляє собою певну структуру, яка фіксує усі когнітивні досягнення суб’єкта, набуті ним у процесі адаптації до оточуючого середовища, причому як упродовж індивідуальної історії, так і у ході філогенетичного розвитку відповідного виду [1: 64].

У культурології здебільшого оперують термінами “модель світу”, “картина світу”, “образ світу”, “світобачення”. Стверджується, що МС представляє у спрощеному вигляді національний ОС – особливу структуру загальних для усіх народів елементів (хоча вони розуміються по-різному, мають свій акцент) [5: 47]. Установлюється наступна кореляція між МС і ОС: МС, представлена “сіткою координат” з універсальних понять і категорій, слугує орієнтиром, який допомагає людям сприймати дійсність і будувати ОС у свідомості [8: 30].

У роботах літературознавчого спрямування в один ряд вишиковують терміни “картина світу”, “картина епохи”, “картина реальності”, “картина реальної дійсності” (див. [4: 38]).

У лінгвістичних концепціях увагу концентрують на сукупності знань про світ, втілених у мовній формі, та оперують цілою низкою термінів – “мовний проміжний світ”, “мовна репрезентація світу”, “мовна модель світу”, “мовна картина світу”, “концептуальна система”, “індивідуальна когнітивна система” та ін. Співвідношення понять КС, ОС і МС залишається суперечливим. Деякі дослідники вважають синонімами терміни “картина світу” і “модель світу”, вважаючи, що в основі кожної мови лежить особлива модель, або картина, світу, і мовець зобов’язаний організовувати зміст висловлювання у відповідності з цією моделлю [28: 3]. КС і ОС ототожнюють, коли йдеться про структуру духовну (ідеальну, ментальну), що існує власне не у мові, а у свідомості [19: 773]. Часто не розмежують поняття “картина світу”, “модель світу” і “образ світу” [13: 13; 21: 19-22]. Синонімічно тлумачаться “національно-мовна картина світу” і “національно-мовна модель світу” [6: 117].

КС дають визначення через “образ світу”, як відображений, так і створений свідомістю (див. [19: 786]). При такому підході КС представляється різновидом ОС: КС – “цілісний глобальний образ світу” [21: 19], “інтегральний образ” [30: 271]. Таким чином, ОС є тотожним загальній КС, різновиди якої виділяються умовно у межах дослідження. Кожна КС зберігає у собі певний ОС, який ніколи не є дзеркальним відображенням світу [21: 60]. Подібна точка зору узгоджується із трактуванням КС як складної системи образів, які відображають дійсність у колективній свідомості [10: 88], як єдності багатьох образів різних ракурсів та аспектів дійсності, що розкриваються в процесі її освоєння [30: 271].

На наш погляд, саме з цієї позиції дослідники говорять про розмаїття картин світу. При цьому КС залежить від “призми, через яку здійснюється світобачення” [21: 55]. Так, ОС, сконструйований через призму свідомості і мови поета, – це поетична КС [17: 263]. Якщо говорити про ментальний образ дійсності, сформований когнітивною свідомістю людини або народу у цілому, то маємо справу із когнітивною КС [20: 52]. Специфічно узагальнений образ наукових уявлень про різні форми руху матерії на певному етапі розвитку наукового пізнання, які формуються на базі фундаментальних уявлень науки, – наукова КС [18: 9]. КС, порівняно з ОС, ближче до матеріального світу: метафорично можна говорити про предмет її зображення, художню манеру написання, про рівень деталізації зображуваного [21: 51].

В окремих роботах фахівці дають визначення КС через поняття “образ”, маючи на увазі не ОС, а форму відбиття дійсності у свідомості: КС – “гранично деталізована

сукупність образів усіх істот, предметів, і явищ, які оточують носія картини світу (у матеріальному чи духовному полі його існування) і розпізнаються ним як такі, що несуть самостійне онтологічне значення” [4: 38].

Установлення кореляції між КС, ОС і МС можливе при урахуванні базисних ознак цих феноменів.

У якості сутнісних характеристик КС виступають когнітивність [22: 21], семіотичність [21: 22], системність [20: 61; 22: 19; 24: 175], структурованість [20: 61; 22: 21], історична обумовленість [6: 117; 23: 118], динамічність [25: 70]. КС також притаманна космологічна орієнтованість [21: 44], зверненість до Універсуму як певної цілісності, що живе за своїми законами і вступає у взаємодію з носієм КС [4: 38].

Головними ознаками МС є когнітивність [25: 67], семіотичність [21: 22; 25: 66; 29: 5], системність, структурованість [25: 67; 29: 5], історична обумовленість [29: 44], статичність, схематичність [25: 67], стабільність [29: 39], параметричність, епістемічність [25: 70].

ОС властиві такі риси: когнітивність, системність, структурованість, історична обумовленість [1: 52-69].

Таким чином, слід відзначити, що складні розумові конструкти, якими є КС, ОС і МС, мають спільні риси, що призводить до підміни одного поняття іншим. КС, ОС, МС притаманна когнітивність, семіотичність, системність, структурованість, історична обумовленість.

Усі феномени (КС, ОС, МС) є когнітивними за своєю природою, формуються у результаті пізнавальних актів: КС – когнітивна інфраструктура [22: 21]; ОС – структура, яка фіксує усі когнітивні досягнення суб'єкта [1: 64]; МС – “каркас” уявлень про світ [25: 70].

КС, ОС, МС можуть бути представлені за допомогою як вербальних, так і інших медіаторних засобів [21: 22; 12: 81]. При цьому мовне втілення невід'ємно пов'язане з КС. Так, національна МКС, є одним із способів відображення і фіксації національного ОС і національної МС.

КС, ОС, МС трансформуються у процесі історичного розвитку людства, оскільки постійно змінюється світ.

Ці розумові конструкти представляють собою цілісні системи, тому їм притаманна структурованість, узгодженість елементів.

Наявність відмінностей між феноменами КС, ОС, МС не дозволяє повністю ототожнювати поняття “модель світу”, “картина світу”, “образ світу”. Розмежування КС, ОС і МС можливе з огляду на спосіб їх формування, природу складових, швидкість трансформації, функціональне навантаження.

Для формування КС і МС необхідні здібності людини до перцепції та рефлексії, важливою є не тільки діяльність органів чуттів, але і осмислення, кодування за допомогою медіаторних засобів. Зокрема, результатом як прямого емпіричного відображення дійсності органами чуттів, так і свідомого рефлексивного відображення дійсності у процесі мислення є когнітивна КС [20: 52]. Віддзеркалення у свідомості людини об'єктивного світу призводить до появи концептуальної КС, яка є результатом абстрагуючої діяльності людини (див. [22: 23]). Слід зауважити, що КС формується шляхом відбиття, відображення елементів оточуючої дійсності у їх різних станах, зв'язках [9: 26]. Крім того, іменування складових КС не є фактом простого відображення, а обумовлюється діяльністю людини [23: 117].

Важливість рефлексії для ОС (при його ототожненні з КС) підкреслюється у психології [16: 18]. Він унаслідкується соціально, передається від покоління до покоління за допомогою МКС [12: 81]. На думку дослідників, апріорні форми ОС наповнюються конкретним змістом в індивідуальному досвіді суб'єкта [1: 65].

Для створення МС логічне осмислення реальності має особливу значущість. Основний принцип формування МС – кодування, це утворення є результатом класифікуючої діяльності людини [29: 6-39].

КС, ОС, МС різняться за природою компонентів. КС містить загальні уявлення про світ, його устрій, типи об'єктів та їх взаємозв'язки [15: 95], інтуїтивні уявлення про реальність [24: 175], знання про дійсність [20: 51]. КС включає в себе образи і поняття

[10: 88]. У МКС відображаються і фіксуються також хибні погляди, відчуття світу, фантазії, мрії про світ [12: 98]. Абстрактний феномен, яким є МКС, існує в культурній свідомості у вигляді відрефлектованого індивідуального і колективного досвіду, втіленого в одиницях номінації та у специфіці їх функціонування [22: 23].

МС, як і КС, містить уявлення, однак, у спрощеному, скороченому вигляді [29: 5]. Складові МС – універсальні знакові комплекси, семіотичні і похідні від них опозиції, які орієнтують людину у світі [25: 66]. Між дослідниками немає єдності щодо кількості опозицій та їх членів: одні виділяють 10-20 бінарних опозицій (*верх – низ, день – ніч, чорне – біле* та ін.) [29: 5], інші наполягають на необхідності третього, перехідного члена протиставлення (*свій – чужий – спільний / нічий, правий – лівий – центр, порядок – стихія / хаос – зміна* тощо) [25: 69]. Своя МС будується у кожній культурі з універсальних концептуальних і чуттєвих категорій (час, простір, зміна, причина, число і т.ін.) [21: 61].

З точки зору психологів, ОС існує як сукупність гіпотез-моделей світу [27: 23], як ієрархічна система когнітивних репрезентацій [1: 64].

Динамічність КС зумовлює її мінливість у часі (у діахронії) та варіативність у просторі (у синхронії). Вивчення загальної КС можливе лише шляхом умовного виділення окремого її сегменту. У такий спосіб здійснюється дослідження її різновидів, які характеризуються різним ступенем динамічності: наприклад, МКС змінюється повільніше, ніж наукова КС [12: 18].

МС є статичним конструктом, фундаментальною властивістю якого виступає стабільність – необхідні особливі сильні умови для того, щоб поколювати структуру МС [29: 39].

До основних функцій КС належать інтерпретативна [2: 88; 6: 117; 21: 25; 25: 67] і регулятивна [21: 25]. Так, МКС задає зразки інтерпретації того, що сприймається, впливає на членування досвіду і бачення ситуацій та подій [12: 120; 14: 64-65]. Крім того, за КС визнають здатність бути засобом інтеграції людей [21: 25], формування ідентичності (культурної, гендерної, соціальної, вікової та ін.) одиничного і колективного суб'єкта пізнання [7: 166].

Призначення МС – представити світ у вигляді системи знаків, наділених особливим смислом, задати людині орієнтири у світі [25: 66]. Деякі фахівці визнають за МС пояснювальну силу [9: 28]. Слід відзначити, що прогноз не є першочерговим призначенням КС і ОС.

Таким чином, КС формується за певною схемою, конфігурацією, вимірами особливої МС. Ми виходимо із того, що МС становить “каркас” КС. Фіксуючи найбільш важливі факти, зв'язки та закономірності того, що має місце в оточуючому середовищі, МС опосередковує взаємодію людини з оточуючим світом, визначає параметри інтерпретації явищ дійсності та поведінки.

МС – серцевина загальної КС, яка реалізується у вигляді різних умовно виділених картин світу. Індивід користується частиною загальної МС, доступ до якої залежить від багатьох чинників (рівня освіти, віку, соціального стану, типу культури тощо). Під впливом існуючої у певному соціумі МС, у процесі перцептивного сприйняття дійсності у людини виникає індивідуальний ОС, який, за спостереженнями дослідників, відрізняється від ОС, втіленого у загальній КС її часу, лише нюансами [21: 58]. Побудова індивідуального образу зовнішньої реальності здійснюється шляхом актуалізації тієї або іншої частини уже наявного ОС із подальшим його уточненням або навіть перебудовою. Індивід отримує доступ до національної МС, національної КС і національного ОС в ході соціалізації, формує власну МС, КС і ОС і за певних умов (в залежності від соціального стану, належності до певної соціальної групи) може впливати на національну КС, національний ОС, національну МС.

Отже, розглянуті сутнісні характеристики КС, ОС і МС, специфічні функції, які виконують ці розумові конструкти свідчать про необхідність розмежування термінів “картина світу”, “образ світу”, “модель світу”. Однак, релевантним є ототожнення ОС і загальної КС. Складні розумові конструкти – КС, ОС, МС – характеризуються як когнітивні, семіотичні, системні, структуровані, історично обумовлені утворення. Основні відмінності

між цими феноменами полягають у способі їх формування, природі складових, швидкості трансформації та функціональному призначенні.

Усі види картин світу розглядаємо як форми реалізації загальної КС, ядро, серцевину якої становить МС. МС представляється як “каркас”, схема, у відповідності до якої формується КС. Ми дотримуємось тлумачення КС як сукупності вірувань, уявлень, знань людини про світ та їх інтерпретації. ОС як система когнітивних репрезентацій втілюється у КС. У процесі формування КС кожна лінгвокультура тяжіє до актуалізації того чи іншого сегменту МС у залежності від цілої низки факторів (історичних, культурологічних, соціальних та ін.).

Подальші розвідки будуть спрямовані на дослідження чинників, які зумовлюють специфічні конфігурації національних моделей світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баксанский О.Е., Кучер Е.Н. Современный когнитивный подход к категории “образ мира” // Вопросы философии. – 2002. – № 8. – С. 52–69
2. Бартми́нский Е. Точка зрения, перспектива, языковая картина мира // Языковой образ мира: Очерки по этнолингвистике. – М.: Индрик, 2005. – С. 87–104.
3. Белокопытов Ю.Н. Фрактально-синергетический образ нелинейного мира // Мир психологии. – 2003. – № 4. – С. 116–132.
4. Варакина Е.Р. Картина мира в ранней лирике Георгия Иванова // Филологические науки. – 2008. – № 2. – С. 38–47.
5. Гачев Г.Д. Национальные образы мира: Космо-Психо-Логос. – М.: Прогресс, 1988. – 768 с.
6. Голубовская И.А. Антропологическая парадигма в современном языкознании: основные теоретические постулаты и модули лингвистического исследования // Studia Linguistica. – 2009. – Вып. 2. – С. 110–122.
7. Гришаева Л.И. Можно ли исчислить параметры картины мира как формы его репрезентации? // Проблемы представления (репрезентации) в языке. Типы и форматы знаний. – М.: Изд-во ТГУ им. Г.П. Державина, 2007. – С. 158–170.
8. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. – [2-е изд., испр.] – М.: Искусство, 1984. – 350 с.
9. Иванова С.В. Лингвокультурология и лингвокогнитология: сопряжение парадигм. – Уфа: РИО БашГУ, 2004. – 152 с.
10. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
11. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 234 с.
12. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – [2-е изд., испр. и доп.] – М.: ЧеРо, 2003. – 349 с.
13. Кубрякова Е.С. Образы мира в сознании человека и словообразовательные категории как их составляющие // Известия РАН. – Серия литературы и языка. – 2006. – Т. 65. – № 2. – С. 3–13.
14. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
15. Лебедев С.А. Философия науки: Словарь основных терминов. – М.: Академический Проект, 2004. – 320 с.
16. Леонтьев А.Н. Образ мира // Мир психологии. – 2003. – № 4. – С. 11–18
17. Маслова В.А. Homo lingualis в культуре. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
18. Михайловский В.Н., Хон Г.Н. Диалектика формирования современной научной картины мира. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. – 128 с.
19. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики. – [2-е изд., доп. и испр.] – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – 819 с.
20. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
21. Постовалова В.И. Картины мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 12–69.
22. Приходько А.М. Концепты і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
23. Прохоров Ю.Е. В поисках концепта. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 176 с.
24. Руднев В.П. Энциклопедический словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. – М.: "Аграф", 2003. – 608 с.
25. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект / РАН. Ин-т языкознания. – М.: Academia, 2005. – 640 с.
26. Салихов М.В. Математическая картина мира // Философские науки. – 1980. – № 5. – С. 152–153.
27. Смирнов С.Д. Мир образов и образ мира как парадигмы психологического мышления // Мир психологии. – 2003. – № 4. – С. 18–31.
28. Урысон Е.В. Языковая картина мира vs. обиходные представления (модель восприятия в русском языке) // Вопросы языкознания. – 1998. – №2. – С. 3–21.
29. Цивьян Т.В. Модель мира и её лингвистические основы. – [3-е изд., испр.] – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.
30. Філософський енциклопедичний словник / [Гол. ред. В.І. Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Жукова – аспірант кафедри англійської філології Запорізького національного університету.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика.